

سازوکار حل و فصل اختلاف ناشی از برجام و تعیین تکلیف تحریم‌های هسته‌ای ایران در برجام و قطعنامه ۲۲۳۱ شورای امنیت سازمان ملل متحد

محسن محبی* و وحید بذّار**

چکیده

مذاکرات میان دولت‌های گروه ۵+۱ و ایران و اتحادیه اروپا در خصوص برنامه هسته‌ای ایران، سرانجام در ۱۴ جولای ۲۰۱۵ به نتیجه رسید و آن‌ها بر روی سندی با نام برنامه جامع اقدام مشترک (برجام) به توافق رسیدند. طبق این سند که ضمن قطعنامه ۲۲۳۱ شورای امنیت سازمان ملل متحد نیز مورد تأیید قرار گرفته است، تعهداتی در مورد محدود کردن فعالیت‌های هسته‌ای ایران و لغو تحریم‌ها علیه ایران و یک سازوکار چند لایه حل و فصل اختلاف ناشی از این تعهدات پیش‌بینی شده است. کمیسیون مشترک، اقدام در سطح وزرا و هیئت مشورتی (به طور هم‌زمان) و شورای امنیت سازمان ملل، لایه‌های این سازوکار را تشکیل می‌دهند. اگر این سازوکار نتواند در مهلت زمانی حداقل ۶۵ روزه رضایت مدعی

*استادیار دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی - واحد علوم و تحقیقات تهران (نویسنده مسئول)
sd.mohebi@gmail.com

**دانشجوی دکتری حقوق بین‌الملل عمومی دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران
ahidbazzar@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۴/۱۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۱۲/۰۴

نقض قابل توجه برجام را جلب نماید، قطعنامه‌های تحریمی سابق شورای امنیت در خصوص مسئله ایران مجدداً باز خواهند گشت. درواقع، با این وجود که هم در برجام و هم در قطعنامه ۲۲۳۱ تصریح شده است که مفاد تمامی قطعنامه‌های تحریمی سابق لغو می‌گردد، این قطعنامه‌ها علی‌رغم عدم اعمال تا ۱۰ سال پس از پذیرش برجام، امکان بازگشت‌پذیری را خواهند داشت.

واژه‌های کلیدی: ایران، برجام، قطعنامه ۲۲۳۱، حل و فصل اختلاف، تحریم.

۱. مقدمه

فعالیت‌های هسته‌ای ایران از دهه ۱۹۵۰ میلادی به وسیله ایالات متحده آمریکا -جدی‌ترین مخالف فعالیت‌های هسته‌ای کنونی ایران- راه اندازی گردید و «مرکز تحقیقاتی هسته‌ای تهران» در دهه ۱۹۶۰ میلادی به وسیله آمریکا تأسیس و تجهیز شد (Farhidi and Kaveh, ۲۰۱۵: ۱-۲). این فعالیت‌ها که در سال ۱۹۷۴، با تأسیس سازمان انرژی اتمی ایران و امضاء قرارداد ساخت نیروگاه بوشهر به طور جدی‌تر دنبال می‌شد، پس از انقلاب ایران (۱۹۷۹ میلادی) برای مدت زمان بیش از ۲۰ سال متوقف شد (Mardani and Hooshmand, ۲۰۱۶: ۷۰). حساسیت‌های بین‌المللی نسبت به فعالیت‌های هسته‌ای ایران در دو دهه اخیر به طور گسترده‌ای شدت گرفت. دولت ایران که در سال ۲۰۰۳، متعاقب قراردادی که با فرانسه، آلمان و بریتانیا منعقد نمود، فعالیت‌های هسته‌ای خود از جمله غنی‌سازی اورانیوم را تعلیق کرده بود، در سال ۲۰۰۵، مجدداً این فعالیت‌ها را از سر گرفت (Elrashidy, ۲۰۱۶: ۲). با این وجود که ایران بارها اعلام کرد که به فعالیت‌های صلح‌آمیز هسته‌ای می‌پردازد و حتی رهبر ایران -آقای سید علی خامنه‌ای- با صدور فتوایی در ۳۰ بهمن ۱۳۸۸ (۲۰۱۰)، دستیابی به سلاح هسته‌ای را حرام اعلام نمود (www.mehrnews.com/news/۲۲۳۹۰۸۹، تاریخ بازدید از سایت: ۵ آذر ۱۳۹۶))، تحریم‌های ظالمانه علیه ایران به طور مداوم وضع و

سازوکار حل و فصل اختلاف ناشی از برجام و تعیین تکلیف تحریم‌های... ۲۶۳

تشدید گردید. حتی برخی شیوه‌های متمایز از تحریم‌ها همچون «قتل‌های هدفمند»^۲ و «جنگ سایبری»^۳ نیز برای مبارزه با برنامه هسته‌ای ایران مورد استفاده قرار گرفت. این در حالی است که جامعه بین‌المللی و کشورهای دارای سلاح هسته‌ای نسبت به فعالیت هسته‌ای سایر کشورها عکس‌العملی نشان نمی‌دهند. به عنوان مثال، مقامات عربستان اعلام کرده‌اند که تا سال ۲۰۴۰، بیش از ۱۶ نیروگاه هسته‌ای خواهند ساخت که در این راستا، قراردادهایی را در سال ۲۰۱۵ با شرکت روسی «روزاتوم»^۴ و در سال ۲۰۱۶ با دولت چین منعقد نموده‌اند یا دولت مصر که در سال ۲۰۱۵، قراردادی را با دولت روسیه در خصوص ساخت چهار راکتور هسته‌ای منعقد نموده است (Phillips, ۲۰۱۶: ۳).

مذاکرات هسته‌ای که از سال ۲۰۱۳ و با آغاز به کار دولت رئیس‌جمهور روحانی میان ایران، اتحادیه اروپا و «دولت‌های ۵+۱»^۵ آغاز شد، سرانجام، در ۱۴ جولای ۲۰۱۵ و پس از ۲۰ ماه مذاکره به این اختلاف ۱۳ ساله به طور مسالمت‌آمیز پایان پذیرفت. سند مورد توافق که برنامه جامع اقدام مشترک (برجام) نام دارد، شش روز پس از تهیه و تکمیل، از سوی شورای امنیت سازمان ملل متحد در قالب قطعنامه‌ای مورد تأیید و تصدیق قرار گرفت. در واقع، تهیه پیش‌نویس چنین قطعنامه‌ای و ارائه آن به شورای امنیت، یکی از تعهدات دولت‌های ۵+۱ در برجام بوده است (JCPOA, para.xiv, p. ۱۸).^۶ برجام و قطعنامه مزبور _ قطعنامه ۲۲۳۱ _ ماهیتی متمایز از یکدیگر

۲ Targeted Killings.

۳ Cyber Warfare.

۴ «کرم یا ویروس استاکس نت» (Stuxnet) که جهت اختلال در تأسیسات هسته‌ای ایران طراحی گردید، در سال ۲۰۱۰ میلادی توانست با دچار ساختن سانتریفیوژهای موجود در نیروگاه هسته‌ای نطنز به «خود تخریبی» (Self-Destruct) دولت ایران را وادار کند تا حدود ۱۰۰۰ عدد از سانتریفیوژهای ۱-IR این نیروگاه را از رده خارج سازد (Shakarian, ۲۰۱۱: ۵).

۵ Rosatom.

۶. دولت‌های عضو ۵+۱ (پنج عضو دائم شورای امنیت سازمان ملل متحد و دولت آلمان) که ۳+۳ (سه دولت اروپایی و سه دولت غیراروپایی) نیز خطاب می‌شوند عبارتند از: ایالات متحده آمریکا، روسیه، بریتانیا، چین، فرانسه و آلمان.

۷ Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA).

دارند.^۷ قطعنامه، برجام را تصدیق می‌کند و «روز پذیرش»^۸ برجام، ۹۰ روز پس از صدور قطعنامه است (JCPOA, para. ۳۴(ii), p. ۱۶). در واقع، اگر بگوییم که برجام و قطعنامه ماهیتی جدا از یکدیگر ندارند و برجام صرفاً به عنوان ضمیمه قطعنامه شورای امنیت تلقی می‌گردد، روز قبول و اثربخشی برجام که ۹۰ روز پس از قطعنامه پیش‌بینی شده است، بی‌معنا می‌گردد و برجام به صرف صدور قطعنامه‌ای که ضمیمه آن است، دارای اثر خواهد شد (فتاحی زفرقندی، ۱۳۹۴: ۱۰).

سازوکار پیچیده و چند مرحله‌ای برای رسیدگی به اختلاف‌های ناشی از برجام که میان طرف‌های آن ایجاد می‌شود، پیش‌بینی گردیده است که منحصر به فرد است که تاکنون هیچ سابقه‌ای نداشته است. از نکات قابل توجه این سازوکار این است که دولت ایران تقریباً در تمامی این مراحل («کمیسیون مشترک»^۹؛ «هیئت مشورتی»^{۱۰} و اقدام در سطح وزرا) مشارکت خواهد داشت و هنگامی که یکی از طرف‌ها مدعی نقض برجام از سوی ایران است _علاوه بر طرف مدعی و سایر طرف‌ها_ ایران نیز در فرآیند تصمیم‌گیری در خصوص اعمال خود شرکت خواهد کرد. سوال اصلی که این مقاله قصد پرداختن به آن را دارد این است که سازوکار پیش‌بینی شده در خصوص اختلافات ناشی از برجام چه مزایا و چالش‌هایی در عمل دارد. در واقع، هدف اصلی این مقاله بررسی جنبه‌های حقوقی این سازوکار چندلایه است. نوشتار حاضر در دو بخش تنظیم گردیده است. نخست، سازوکار حل و فصل اختلاف ناشی از برجام مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد و در بخش دوم، تعیین تکلیف تحریم‌های ایران بر اساس برجام و قطعنامه ۲۲۳۱ شورای امنیت ملل متحد مورد مذاقه و بررسی قرار خواهد گرفت.

۲. سازوکار حل و فصل اختلاف ناشی از برجام

رکن اصلی حل و فصل اختلاف ناشی از برجام، کمیسیون مشترک است.

^۷. در برجام تصریح شده است که مفاد قطعنامه احتمالی صادر شده، صرفاً مفاد برجام نخواهد بود (JCPOA, Refrence of p. ۱۰: "The provisions of this Resolution do not constitute provisions of this JCPOA")

^۸ Adoption Day.

^۹ The Joint Commission.

^{۱۰} Advisory Board.

کمیسیون مشترک هر سه ماه یک بار یا در هر زمان به درخواست هر یک از مشارکت‌کنندگان در برجام از عضو هماهنگ‌کننده برجام (نماینده اتحادیه اروپا)، در نیویورک، وین یا ژنو تشکیل جلسه خواهد داد که این جلسات محرمانه خواهند بود و به جز در موارد مربوط به بازرسی‌ها - تصمیم‌گیری با اکثریت پنج رأی از هشت رأی - کلیه تصمیمات این مرجع با اجماع اتخاذ خواهد شد. (JCPOA, Annex IV, paras. ۷۴-۷۸ and Annex I, paras. ۴(۴,۱); ۳(۳,۱), (۳,۴); ۳(۳,۲); ۱(۱,۴) چنین نحوه تصمیم‌گیری در کمیسیون مشترک (اجماع)، انتقادات نسبت به این کمیسیون را کاهش می‌دهد. شاید برخی مدعی شوند از آن جایی که در ترکیب هشت نفره کمیسیون مشترک (نماینده اتحادیه اروپا، دولت‌های ۵+۱ و ایران)، دولت ایران یک طرف مذاکره و سایرین، طرف دیگر مذاکرات هسته‌ای بوده‌اند، این امر، توازن مورد انتظار در کمیسیون را به نفع گروه اخیر تغییر می‌دهد. این استدلال صحیح نیست؛ زیرا از آن جایی که اغلب تصمیمات کمیسیون با اتفاق آراء اتخاذ می‌شود، حتی دولت ایران نیز به تنهایی می‌تواند تصمیم‌گیری در کمیسیون را با مشکل مواجه نماید.

اگر هر یک از دولت‌های ۵+۱ و ایران، مدعی نقض تعهدات مندرج در برجام شوند، نخست می‌توانند موضوع را برای حل و فصل به کمیسیون مشترک ارجاع نمایند و کمیسیون ۱۵ روز مهلت دارد تا در این رابطه تصمیم‌گیری نماید (البته با توافق همه اعضای کمیسیون، این مدت قابل تمدید است). اگر اختلاف در کمیسیون حل نشد، موضوع به طور هم‌زمان از طریق وزرای امور خارجه دولت‌های مشارکت‌کننده و یا طرح در هیئت مشورتی سه‌نفره در یک مهلت ۱۵ روزه قابل بررسی خواهد بود.^{۱۱} باین‌وجود که تمدید مهلت ۱۵ روزه در خصوص مذاکرات در سطح وزارتی (با رضایت تمامی کشورها) قابل تمدید است، تمدید این مهلت، برای هیئت مشورتی پیش‌بینی نشده است. اگر پس از طی شدن این فرآیند ۳۰ روزه (البته با فرض عدم

^{۱۱}. همچنین، بر اساس برجام، دولت‌های ۵+۱ و ایران تعهد می‌نمایند که هر دو سال یکبار یا در صورت نیاز، زودتر-نشست‌هایی را در سطح وزراء به منظور بررسی و برآورد پیشرفت‌های حاصله و اتخاذ تصمیمات مناسب ترتیب دهند که این مورد نباید با «اقدام در سطح وزراء» که یکی از مراحل فرآیند حل و فصل اختلافات ناشی از برجام است، مشتبه شود. (JCPOA, para. xvi, p. ۵)

تمدید مهلت‌ها)، مسئله حل نگردد، کمیسیون مشترک به منظور حل و فصل آن، نظر هیئت مشورتی را در یک مهلت پنج‌روزه بررسی خواهد کرد و اگر پس از طی تمامی این مراحل، دولت مدعی قانع نگردد و موضوع را از موارد «نقض قابل توجه»^۲ برجام تشخیص دهد، می‌تواند دو اقدام انجام دهد: به شورای امنیت سازمان ملل مراجعه نماید یا تعهد نقض شده را مبنایی برای پایان دادن جزئی یا کلی به تعهدات خود بر اساس برجام، تلقی نماید (JCPOA, para. ۳۶).

سؤالی که در خصوص سازوکار حل و فصل اختلاف مطرح می‌شود این است که آیا نظرات این مراجع، الزام آور است؟ برجام در خصوص هیئت مشورتی تصریح نموده است که این مرجع یک «نظر غیر الزام آور»^۳ ارائه می‌دهد (JCPOA, para. ۳۶) و از آن جایی که برجام، این احتمال را پیش بینی نموده است که ممکن است نظر کمیسیون مشترک و مذاکرات در سطح وزرا، رضایت دولت مدعی را جلب ننمایند، تصمیمات حاصله از دو فرآیند اخیر نیز الزام آور نخواهند بود.

نکته مهم دیگری که در این سازوکار لحاظ گردیده، این است که مراجعه ابتدایی به شورای امنیت با ادعای نقض برجام ممکن نیست. برجام تصریح می‌نماید که دولت مدعی، نخست باید با «حسن نیت»^۴ فرآیند حل و فصل اختلاف پیش‌بینی شده در برجام را «طی نماید».^۵ در این مورد، شورای امنیت در خصوص پیش‌نویس قطعنامه‌ای^۶ به منظور ادامه لغو تحریم‌ها رأی‌گیری خواهد کرد^۷ و اگر نتواند در مدت ۳۰ روز چنین تصمیمی اتخاذ نماید، قطعنامه‌های سابق شورای امنیت، به طور خودکار اعمال خواهند شد (S/RES/۲۰۱۵, para. ۱۲, ۲۰ July ۲۰۱۵, (۲۰۱۵) S/RES/۲۲۳۱). باین‌وجود که

^۱Significant Non-Performance.

^۲Non-Binding Opinion.

^۳Good Faith.

^۴Exhaust.

^۵ پیش‌نویس قطعنامه در خصوص ادامه لغو تحریم‌ها باید از سوی یکی از اعضای شورای امنیت به آن ارائه گردد و اگر پس از گذشت ۱۰ روز از اعلان یکی از طرف‌های برجام به شورا، این امر محقق نشد، رئیس شورای امنیت این پیش‌نویس را ارائه می‌کند، اما مهلت زمان رأی‌گیری در خصوص پیش‌نویس قطعنامه ارائه‌شده از سوی رئیس شورا نیز به مانند حالت نخست، ۳۰ روز پس از اعلان است (S/RES/۲۰۱۵, para. ۱۱, ۲۰ July ۲۰۱۵, (۲۰۱۵) S/RES/۲۲۳۱).

^۷ این رویه، همان وتوی برعکس یا Modified Voting Procedure است.

عدم تصویب قطعنامه مزبور، باعث اعمال خودکار قطعنامه‌های تحریمی سابق می‌گردد، خود شورای امنیت می‌تواند مانع تحقق این امر شود. بر اساس قسمت اخیر پاراگراف ۱۲ قطعنامه ۲۲۳۱، پس از گذشت مهلت زمانی ۳۰ روزه و عدم صدور قطعنامه‌ای مبنی بر ادامه لغو تحریم‌ها، قطعنامه‌های تحریمی سابق بازخواهند گشت، «مگر اینکه شورای امنیت تصمیمی غیر از آن بگیرد».^۸ بالاین حال، برجام تصریح می‌کند «ایران اعلام کرده است اگر تحریم‌ها به صورت کلی یا جزئی مجدداً برقرار گردد، آن را به عنوان مبنایی برای پایان دادن جزئی یا کلی به تعهدات برجامی‌اش تلقی خواهد نمود» (JCPOA, para. ۳۷)

مورد دیگری که می‌توان آن را به عنوان یکی از نکات ضعف سازوکار حل و فصل اختلاف ذکر کرد این است که هر یک از طرف‌های برجام می‌تواند صرفاً «با این باور که»^۹ تعهدات تحت برجام نقض شده است، به این سازوکار متوسل شود و فرآیند حل و فصل اختلاف را به جریان بیندازد. این شیوه که بدون هیچ دلیلی و صرفاً با یک اعتقاد به نقض، بتوان فرآیند حل و فصل اختلاف را به جریان انداخت، بسیار قابل انتقاد است و می‌تواند راه سوءاستفاده را باز نماید. بدین ترتیب که دولت مدعی می‌تواند با لجبازی و با این ادعا که تصمیم کمیسیون مشترک و هیئت مشورتی، نظر او را تأمین نکرده است، مسئله را به شورای امنیت ببرد و در شورا نیز با وتو، اجازه صدور قطعنامه‌ای در خصوص ادامه لغو تحریم‌ها را ندهد و در نتیجه، قطعنامه‌های تحریمی سابق، مجدداً باز گردند. البته، اگر ماهیت قطعنامه احتمالی را که در خصوص لغو تحریم‌ها صادر خواهد شد، قطعنامه‌ای بر اساس فصل ششم منشور ملل متحد تلقی نماییم، بر اساس ماده ۲۷ منشور، دولتی که خود مدعی است، نمی‌تواند قطعنامه مطروح را وتو کند ((Charter of the United Nations, art. ۲۷ (۳)). با این وجود که به احتمال زیاد این قطعنامه که با هدف بازگرداندن تحریم‌های ناشی از قطعنامه‌های فصل هفتمی علیه ایران صادر می‌شود، بر اساس همین فصل صادر خواهد شد، اما از این منظر که شورای امنیت در این خصوص، به یک اختلاف میان طرف‌های برجام

^۸"unless the Security Council decides otherwise".

^۹"..... believed that".

می‌پردازد و این اختلاف، صرفاً بر اساس باور و اعتقاد یکی از طرف‌ها مطرح شده است، شاید بتوان این‌گونه فرض کرد که احتمال کمی وجود دارد که قطعنامه مزبور مطابق فصل ششم منشور صادر گردد (عسکری، ۱۳۹۵: ۱۶).

۳. تعیین تکلیف تحریم‌های هسته‌ای علیه ایران در برجام: لغو یا تعلیق؟

۳.۱. تحریم‌های شورای امنیت سازمان ملل متحد

بر اساس قطعنامه ۲۲۳۱ شورای امنیت سازمان ملل متحد، (S/RES/۲۲۳۱ (۲۰۱۵)) (a) July ۲۰۱۵, para. ۷. همان‌طور که در برجام پیش‌بینی شده بود، (JCPOA, para. ۱۸) پس از دریافت گزارش آژانس بین‌المللی انرژی اتمی در تأیید این که ایران، اقدامات مصرح در بندهای ۱۵،۱ تا ۱۵،۱۱ ضمیمه V برجام را رعایت نموده است،^{۲۰} «مفاد قطعنامه‌ها»^{۲۱} ۱۶۹۶ (۲۰۰۶)، ۱۷۳۷ (۲۰۰۶)، ۱۷۷۴^{۲۲} (۲۰۰۷)، ۱۸۰۳ (۲۰۰۸)، ۱۸۳۵ (۲۰۰۸)، ۱۹۲۹ (۲۰۱۰) و ۲۲۲۴ (۲۰۱۵) «خاتمه می‌یابد»^{۲۳} که این زمان، روز «اجرا»^{۲۴} برجام نام گرفته است. گزارش مزبور حدوداً شش ماه پس از تهیه برجام از سوی آژانس صادر گردید.^{۲۵} با این وجود که قطعنامه ۲۲۳۱ کلیه مفاد قطعنامه‌های تحریمی مورد اشاره را لغو می‌نماید، اما برخی از این تحریم‌ها را برای مدت محدودی حفظ می‌نماید (۲: Joyner, ۲۰۱۵). به عنوان مثال، تحریم‌های تسلیحاتی ایران که در قطعنامه‌های سابق به طور مطلق ذکر گردیده بود بر اساس بند

^{۲۰} این گزارش باید از سوی مدیرکل آژانس به طور هم‌زمان به شورای حکام آژانس و شورای امنیت سازمان ملل متحد ارائه شود (S/RES/۲۲۳۱ (۲۰۱۵), ۲۰ July ۲۰۱۵, para. ۵).

^{۲۱}The provisions of resolutions.

^{۲۲} مشروعیت قطعنامه‌های شورای امنیت که دستور تعلیق غنی‌سازی هسته‌ای را به ایران می‌داد (قطعنامه‌های ۱۶۹۶ و ۱۷۳۷)، به سبب مغایرت با «حق غیرقابل نقض» (Inalienable Right) ایران بر دستیابی به انرژی صلح‌آمیز هسته‌ای که در ماده چهار معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای (NPT) ذکر شده، محل تردید است (۲: Joyner, ۲۰۱۶). برجام نیز به صراحت به این حق ایران اشاره می‌کند: اجرای موفق برجام، ایران را قادر می‌سازد تا از حق خود بر انرژی صلح‌آمیز هسته‌ای تحت مواد NPT بهره‌مند گردد (JCPOA, para. iv, p. ۳).

^{۲۳}shall be terminated.

^{۲۴}Implementation Day.

^{۲۵} Verification and Monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Security Council Resolution ۲۲۳۱ (۲۰۱۵), GOV/INF/۲۰۱۶/۱ (۱۶ January ۲۰۱۶).

سازوکار حل و فصل اختلاف ناشی از برجام و تعیین تکلیف تحریم‌های... ۲۶۹

۷) الف) قطعنامه بلااثر می‌گردد. با این وجود، بر اساس ضمیمه «ب» قطعنامه، هیچ دولتی نباید تا پنج سال پس از روز پذیرش برجام، سلاح‌های جنگی یا قطعات یدکی آن‌ها را به ایران بفروشد یا به نحوی انتقال دهد و پس از این تاریخ، تمامی دولت‌ها با اجازه شورای امنیت که «مورد به مورد»^{۲۶} داده می‌شود، می‌توانند در چنین فعالیت‌هایی مشارکت نمایند (S/RES/۲۲۳۱ (۲۰۱۵), ۲۰ July ۲۰۱۵, Annex B, para. ۵). این در حالی است که در برجام، اتحادیه اروپا و تمامی دولت‌های عضو آن تعهد می‌نمایند که کلیه تحریم‌های تسلیحاتی ایران را لغو نمایند و دولت‌های مزبور باید در راستای لغو یا اصلاح قوانین داخلی خود مطابق با این تعهد تلاش نمایند (JCPOA, Annex II, paras. ۱,۸,۱-۱,۸,۲).

خاتمه یا لغو مفاد قطعنامه‌های تحریمی سابق به معنای عدم امکان «بازاعمال یا بازگشت‌پذیری»^{۲۷} آن‌ها نیست. آخرین مرحله از فرآیند حل و فصل اختلاف در برجام مراجعه به شورای امنیت است که مدعی نقض قابل‌توجه تعهدات مندرج در برجام می‌تواند به آن مراجعه کند.^{۲۸} شورای امنیت در حداکثر ۳۰ روز در خصوص «پیشنویس قطعنامه‌ای با مضمون ادامه لغو تحریم‌ها»^{۲۹} تصمیم‌گیری خواهد نمود (S/RES/۲۲۳۱ (۲۰۱۵), ۲۰ July ۲۰۱۵, para. ۱۱). چنین قطعنامه‌ای صادر نگردد، کلیه قطعنامه‌های قبلی که لغو شده بودند، مجدداً اعمال خواهند شد (S/RES/۲۲۳۱ (۲۰۱۵), ۲۰ July ۲۰۱۵, para. ۱۲). در واقع، این فرآیند به‌گونه‌ای پیش‌بینی گردیده است که به صرف تخطی ایران از مقررات برجام، تمامی قطعنامه‌های تحریمی سابق شورای امنیت بدون رأی‌گیری جدید شورا در خصوص یک قطعنامه جدید، باز خواهند گشت (Ku, ۲۰۱۵: ۱). البته بازاعمال قطعنامه‌های مزبور، تنها تا ۱۰ سال پس از روز پذیرش برجام ممکن است و پس از این تاریخ، پرونده ایران

^{۲۶}Case-by-Case.

^{۲۷}Snapback.

^{۲۸}. نکته جالب این است که بر اساس برجام، هر یک از مشارکت‌کنندگان (Any Participant) در برجام می‌توانند از سازوکار حل و فصل اختلاف ناشی از برجام استفاده کنند (پاراگراف ۳۶ و ۳۷) که این عبارت اتحادیه اروپا را نیز شامل می‌شود، لذا قطعنامه ۲۲۳۱ در این خصوص عبارت دولت مشارکت‌کننده (participant State) را به کار برده است (پاراگراف ۱۱ و ۱۲) که اتحادیه اروپا را در برنمی‌گیرد (Galbraith, ۲۰۱۵: ۸۱۰).

^{۲۹}"... Draft Resolution to Continue in Effect the Terminations ...".

از دستور کار شورای امنیت خارج می‌شود. در واقع، اگر تا ۱۰ سال از روز پذیرش برجام، قطعنامه‌های قبلی مجدداً اعمال شوند، دیگر امکان خروج پرونده هسته‌ای ایران از دستور کار شورای امنیت وجود نخواهد داشت و اگر پس از ۱۰ سال از روز پذیرش برجام، پرونده ایران از دستور کار شورای امنیت خارج شود، دیگر امکان بازاعمال قطعنامه‌های تحریمی سابق وجود نخواهد داشت و آن‌ها برای همیشه خاتمه می‌یابند (روز پایان):^{۳۳} در رویه شورای امنیت، تاکنون تقریباً در هیچ موردی نه شرایط خاصی در خصوص پایان قطعنامه‌ها اتخاذ شده^{۳۲} و نه شروط خاتمه قطعنامه‌ها بر اساس زمان پیش‌بینی گردیده است (Galbraith, ۲۰۱۵: ۸۰۶). در خصوص پایان قطعنامه‌های شورای امنیت که منشور ملل متحد هیچ قواعد روشنی در مورد آن ندارد، شیوه اتخاذ شده در قطعنامه ۲۲۳۱ (شیوه تعیین تاریخ ثابت) می‌تواند در آینده به عنوان متداول‌ترین شیوه در رویه شورای امنیت مورد استفاده قرار گیرد (Galbraith, ۲۰۱۵: ۲).

مسئله قابل تأمل این است که امکان بازاعمال قطعنامه‌های تحریمی تنها تا ۱۰ سال وجود دارد، ولی برخی موارد از جمله نظارت آژانس بین‌المللی انرژی اتمی بر سانتریفیوژها (۲۰ سال)، (JCPOA, para. ۱۵) تا مدت‌ها پس از خروج موضوع ایران از دستور کار شورای امنیت وجود خواهد داشت؛ بنابراین، نقض چنین مواردی موجب

^{۳۲} Termination Day.

^{۳۱} این در حالی است که تحریم‌های هسته‌ای یک‌جانبه ایالات متحده آمریکا و اتحادیه اروپا، هشت سال پس از روز پذیرش برجام (در روز انتقال) به طور کامل خاتمه می‌یابند (Joyner, ۲۰۱۶: ۲۴۲). البته ایالات متحده تعهد به تلاش در جهت خاتمه دادن به قوانین داخلی تحریم کننده دارد.

^{۳۳} تا پیش از قطعنامه ۲۲۳۱، تنها دو مورد استثنایی قابل ذکر است که در آن‌ها، شورای امنیت احراز شرایط خاصی از سوی دبیرکل را مبنایی برای خاتمه قطعنامه‌های تحریمی قرار داده است. در موضوع طالبان، شورای امنیت اعلام می‌کند که برخی از تحریم‌های وضع شده بر طالبان، پس از ارائه گزارش دبیرکل به شورا مبنی بر اجرای تعهدات طالبان ذیل قطعنامه ۱۲۶۷-۱ به خصوص تحویل «اسامه بن لادن» (Osama bin Laden) به کشوری که او در آن تحت تعقیب است، خاتمه می‌یابد (S/RES/۱۲۶۷, Oct. ۱۵, ۱۹۹۹, para. ۱۴). همچنین شورای امنیت در قطعنامه ۱۰۲۱ تصریح نمود تحریم‌های اعمال شده بر اساس قطعنامه قبلی پس از گذشت یک دوره زمانی مشخص بعد از گزارش دبیرکل به شورا در خصوص امضای معاهده دیتون (Dayton Accords) از سوی کشورهای بوسنی، کرواسی و صربستان خاتمه خواهد یافت (S/RES/۱۰۲۱, Nov. ۲۲, ۱۹۹۵, para. ۱). در خصوص لیبیا نیز وضعیت خاصی پیش‌بینی شد. بدین ترتیب که شورای امنیت پس از وضع تحریم یک ساله خاطر نشان کرد که ادامه آن بستگی به تبعیت کشور مورد تحریم از قطعنامه تحریمی (قطعنامه ۱۳۴۳) خواهد داشت (S/RES/۱۳۴۳, Mar. ۷, ۲۰۰۱).

سازوکار حل و فصل اختلاف ناشی از برجام و تعیین تکلیف تحریم‌های... ۲۷۱

بازاعمال قطعنامه‌های تحریمی نخواهد شد، چون بر اساس نص بند هشت قطعنامه ۲۲۳۱، این امکان تنها تا ۱۰ سال پس از روز اجرای برجام متصور خواهد بود. با این حال، شورای امنیت پس از آن تاریخ نیز می‌تواند هر زمان که بخواهد قطعنامه‌های جدیدی با همان مضامین قبلی به تصویب برساند و هیچ‌گونه محدودیتی در این زمینه ندارد.

۳.۲. تحریم‌های ایالات متحده آمریکا و اتحادیه اروپا

در رابطه با برنامه هسته‌ای ایران _علاوه بر تحریم‌های شورای امنیت سازمان ملل متحد_ تحریم‌های در چارچوب اتحادیه اروپا و تحریم‌های یک‌جانبه کشورهای دیگری از جمله ایالات متحده آمریکا نیز قابل ذکر است. بر اساس برجام، اتحادیه اروپا و ایالات متحده آمریکا نسبت به کشتیرانی، صنایع اتومبیل، قطعات یدکی هواپیماهای مسافربری، متخصصان و مؤسسات هسته‌ای ایرانی و بخش‌های بانکی آنان، تحریم‌ها را لغو خواهند کرد و ایران پس از اجرای «نقشه راه» توافق شده با آژانس،^{۳۳} دیگر تحت تحریم نفتی اتحادیه اروپا نخواهد بود (Piotrowski, ۲۰۱۵: ۲). اتحادیه اروپا مکلف است تا تمامی تحریم‌های اقتصادی و مالی هسته‌ای را به محض تأیید انجام تعهدات برجامی ایران از سوی آژانس، لغو نماید (JCPOA, para. ۱۹). با این حال، اتحادیه باید تحریم‌های هسته‌ای را در «روز انتقال»^{۳۴} برجام _هشت سال پس از روز پذیرش برجام یا تا زمانی که آژانس به «نتایج وسیع‌تر»^{۳۵} مبنی بر صلح‌آمیز بودن تمامی مواد هسته‌ای در ایران برسد_ خاتمه دهد (JCPOA, para. ۲۰). اتحادیه اروپا و دولت آمریکا متعهد می‌شوند که از بازاعمال تحریم‌های لغو شده و وضع تحریم‌های هسته‌ای جدید خودداری نمایند و با تصریح به اینکه دولت ایران بازاعمال تحریم‌های سابق یا وضع تحریم‌های هسته‌ای

۳۳. نقشه راه ایران و آژانس در خصوص ابعاد نظامی احتمالی (Iran-IAEA Roadmap on Possible Military Dimension (PMD)) که به مانند قطعنامه ۲۲۳۱ شورای امنیت، شش روز پس از تهیه برجام منعقد گردید (Cordesman, ۲۰۱۵: ۳). یک سند محرمانه است که مفاد آن منتشر نشده است. تمامی اقدامات مذکور در این سند می‌بایست قبل از روز اجرای برجام تحقق می‌یافت که گزارش آژانس مبنی بر تحقق این امر، حدود یک ماه پیش از این تاریخ _در ۱۵ دسامبر ۲۰۱۵_ ارائه شد (Katzman and Kerr, ۲۰۱۶: ۳۱).

۳۴Transition Day.

۳۵Broader Conclusion.

جدید را به عنوان مبنایی برای پایان دادن به تعهداتش بر وفق برجام اعلام نموده است، دولت آمریکا باید با حسن نیت نهایت تلاش خود را در جهت حمایت از برجام و جلوگیری از ایجاد اختلال در بهره‌مندی ایران از لغو تحریم‌ها انجام دهد (JCPOA).

para. ۲۶)

دولت آمریکا بر اساس برجام، ۳۸۵ فرد و موجودیت ایرانی^{۳۶} و ۴۹ موسسه مالی ایرانی از جمله بانک مرکزی ایران و شرکت ملی نفت ایران را از فهرست تحریم خارج نمود (JCPOA, Annex II, attachment ۳). همچنین، با صدور دستورالعمل‌هایی در ژانویه ۲۰۱۶ واردات فرش و مواد غذایی از ایران و فروش هواپیمای تجاری مسافربری و قطعات آن به ایران و برخی موارد دیگر را اجازه داد. باید توجه داشت در برخی موارد، تلاش دولت آمریکا به تنهایی نتیجه مورد انتظار را فراهم نخواهد آورد. به عنوان مثال، این دولت بر اساس بند ۲۲ برجام تعهد نمود تا فروش هواپیمای تجاری مسافربری و قطعات آن به ایران را اجازه دهد و این اقدام را در ژانویه ۲۰۱۶ اجازه داد، اما مجلس نمایندگان آمریکا حدود ده ماه بعد، قانونی در ممنوعیت این اقدام تصویب نمود.^{۳۸}

نکته قابل توجه این است که در خصوص تحریم‌های اتحادیه اروپا و شورای امنیت از کلمه «خاتمه»^{۳۹} استفاده شده است، ولی در مورد تحریم‌های یک‌جانبه ایالات متحده آمریکا، عبارت «توقف اجرا»^{۴۰} به کار رفته است (JCPOA, para. ۲۱). این تمایز به این خاطر است که به سبب اعمال سفت و سخت اصل تفکیک قوا در نظام حقوقی دولت آمریکا، دولت نمی‌توانست تعهد نماید که کنگره این کشور، تحریم‌هایی

^{۳۶}. ۳۸۵ عدد، تنها یک‌سوم تعداد مذکور در فهرست (SDN) بود. SDN(Specially Designated Nationals and Blocked Persons List) فهرستی است که به وسیله اداره امور اموال خارجی (Office of Foreign Assets Control (OFAC) تنظیم می‌گردد.

^{۳۷} Iranian Transactions and Sanctions Regulations, Office of Foreign Assets Control ۳۱ C.F.R. Part ۵۶۰ and Appendix A to Chapter V (January ۲۱, ۲۰۱۶); Iranian Transactions and Sanctions Regulations, Office of Foreign Assets Control ۳۱ C.F.R. Part ۵۶۰ (January ۱۶, ۲۰۱۶).

^{۳۸}. البته این موضوع هنوز در مجلس سنا به تصویب نرسیده است.

^{۳۹} Termination.

^{۴۰} Cease the Application.

را که در قالب قانون علیه ایران وضع کرده است، لغو نماید و تنها می‌تواند اجرای دستورالعمل‌هایی را که خود در راستای اجرای این قوانین صادر نموده است، متوقف نماید. با این حال، دولت متعهد می‌گردد که در طول هشت سال از روز اجرای برجام، درخواست لغو کلیه تحریم‌های تعلیق شده را از کنگره بنماید. این اتفاق در مورد تعهدات ایران در برجام نیز رخ داده است. دولت ایران که پذیرفته است تا پروتکل الحاقی را به طور موقت اجرا نماید، متعهد شده است تا روز انتقال، این سند را مطابق با وظایف رئیس‌جمهور و طی شدن روند آن در مجلس شورای اسلامی تصویب نماید (JCPOA, para. ۱۳).

سؤالی که مطرح می‌شود این است که اگر دولت فعلی آمریکا به ریاست جمهوری «دونالد ترامپ»^۴ بخواهد با اعمال مجدد تحریم‌های هسته‌ای به نوعی برجام را نقض نماید یا به طور کلی از این توافق خارج شود، برجام چه وضعیتی پیدا خواهد کرد؟ اگر برجام را یک سند غیرالزام آور حقوقی تلقی کنیم، ایران دو اقدام می‌تواند انجام دهد. نخستین مورد، همان مطلبی است که در مذاکرات، طرف ایرانی اصرار به گنجاندن آن در متن برجام داشت: «ایران تأکید می‌کند که این اقدام را به عنوان مبنایی برای خاتمه کلی یا جزئی تعهداتش بر اساس برجام تلقی می‌نماید» (JCPOA, para. ۳۷). اما اگر برجام را یک معاهده بین‌المللی تلقی نماییم، بر اساس کنوانسیون وین حقوق معاهدات (۱۹۶۹)، ایران نمی‌تواند رسماً از آن خارج شود و باید این اقدام آمریکا را مبنایی برای پایان دادن تعهداتش نسبت به برجام در مقابل آمریکا تلقی کند و یا با مشورت با سایر طرف‌های این معاهده چندجانبه و توافق و رضایت همه آن‌ها، برجام را خاتمه یافته اعلام کنند (Vienna Convention on the Law of Treaties ۱۹۶۹, art. ۶۰).

طبیعتاً هنگامی که ایران، به عنوان طرف اصلی برجام، خاتمه کلی آن را اعلام نماید، این سند، موضوع و هدف خود را که توافق بر برنامه هسته‌ای ایران بوده است را از دست خواهد داد. ولی خاتمه جزئی تعهدات ایران به موجب برجام، تنها موجب تعدیل تعهدات مندرج در آن خواهد شد. در واقع، اگر ایران اقدام دوم را برگزیند، قصد

^۴Donald Trump

خود را نسبت به پایبندی به برجام اعلام نموده است و با این اقدام، روابط خود را با سایر دولت‌های ۵+۱ و اتحادیه اروپا به مانند سابق ادامه خواهد داد. در چنین شرایطی، با توجه به این نکته که تحریم‌های هسته‌ای شورای امنیت و اتحادیه اروپا علیه ایران دیگر اعمال نمی‌شوند و سایر دولت‌ها الزامی در همراه شدن با آمریکا در جهت بازاعمال تحریم‌ها ندارند، به نظر می‌رسد که ایران، برجام را در روابط میان خود، دولت‌های ۵+۱ و اتحادیه اروپا ادامه دهد و اقدام آمریکا را مبنایی برای کاهش تعهداتش بر اساس برجام قرار دهد. از آن جایی که غالباً بده بستان در مذاکرات، در نهایت به توازنی از خواسته‌های طرفین مذاکره می‌انجامد، این اقدام آمریکا، توازن مزبور را بر هم خواهد زد و کاهش تعهدات ایران در برجام با توجه به این واقعیت توجیه می‌گردد که ایران، محدودیت‌های هسته‌ای را در مقابل تمامی چیزهایی پذیرفته که در برجام به دست آورده است. مورد دیگری که ممکن است باعث خروج یکی از مشارکت‌کنندگان برجام شود، خروج بریتانیا از اتحادیه اروپاست.^{۴۲} در واقع دولت‌های اروپایی حاضر در مذاکرات هسته‌ای، اغلب سیاست مشابهی با اتحادیه اروپا در قبال ایران اتخاذ می‌کردند؛ اما ممکن است دولت بریتانیا پس از خروج از اتحادیه اروپا، رویکرد متمایزی در مورد برجام اتخاذ نماید که در این حالت نیز تمامی مواردی که در خصوص ایالات متحده ذکر شد، صادق خواهد بود.

درست است که اتحادیه اروپا و آمریکا، از وضع تحریم‌ها در مقابل فعالیت هسته‌ای ایران منع شده‌اند، اما می‌توانند همان تحریم‌ها را به بهانه‌های دیگر از جمله حقوق بشر یا برنامه موشکی بازگردانند. البته می‌توان بر اساس برجام، محدودیت‌هایی را در این خصوص ذکر نمود. طبق برجام، اتحادیه اروپا، دولت‌های عضو آن و آمریکا، از اتخاذ هر خط‌مشی یا رویکردی که به طور خاص به «عادی‌سازی»^{۴۳} روابط تجاری و اقتصادی با ایران خدشه وارد کند، منع شده‌اند (JCPOA, para. ۲۹). همچنین، بر اساس برجام، دولت‌های ۵+۱ و ایران متعهد هستند تا از هر اقدامی که ضمن مغایرت با

^{۴۲}Brexit.

^{۴۳}Normalization.

سازوکار حل و فصل اختلاف ناشی از برجام و تعیین تکلیف تحریم‌های... ۲۷۵

«روح و هدف»^{۴۴} برجام، اجرای موفق برجام را با اخلال مواجه می‌کند، خودداری کنند و دولت‌های ۵+۱ متعهد هستند تا از تحمیل تدابیر تبعیض‌آمیز قانونی و شکلی به جای تحریم‌ها و محدود کردن تدابیر پیش‌بینی‌شده در برجام خودداری نمایند (JCPOA). (۳) para. viii, p. با این حال، این اتفاق در مدت زمان کوتاهی پس از برجام رخ داده است. بر اساس قانونی که در اواخر سال ۲۰۱۵ (در مورد ویزا) برای مبارزه با تروریسم تصویب شد،^{۴۵} افرادی که در پنج سال گذشته در کشورهایی چون ایران، سوریه، سودان و دیگر «کشورهای حامی تروریست»^{۴۶} مذکور در فهرست وزارت خارجه ایالات متحده آمریکا حضور داشتند، محدودیت‌هایی نسبت به دریافت ویزا و ورود به خاک آمریکا دارند. این محدودیت‌ها، در عمل مانع تردد تجار خارجی به کشورهایی همچون ایران می‌شد. در این خصوص، محمدجواد ظریف (وزیر امور خارجه ایران) با ارسال نامه‌ای به وزیر امور خارجه آمریکا، آقای «جان کری» مراتب نگرانی خود را در مورد این مصوبه اعلام کرد و آقای کری در پاسخ اذعان داشت که دولت «اوباما» تدابیر ضروری را به منظور اعمال تغییراتی در جهت تدابیر صدور ویزا برای عدم اخلال در منافع تجاری مشروع ایران اتخاذ خواهد نمود (Einhorn and Nephew, ۲۰۱۶: ۱۵).

برجام در خصوص تحریم‌های هسته‌ای وضع شده علیه ایران از سوی سایر کشورها از جمله ژاپن و کره جنوبی تعیین تکلیف نکرده است. در حقوق بین‌الملل، ایجاد حق یا تکلیف برای دولت ثالث به جز در موارد استثنایی همچون «قاعده آمره»^{۴۷} یا «شرط ملل کامله الوداد»^{۴۸} غالباً نیازمند «رضایت»^{۴۹} آن دولت است (Elrashidy, ۲۰۱۶: ۱۱).

^{۴۴}Spirit and Intent.

^{۴۵}Visa Waiver Program Improvement and Terrorist Travel Prevention Act of ۲۰۱۵.

^{۴۶}. با وجود اینکه حذف نام کشورهایی که در فهرست کشورهای حامی تروریست (State Sponsors of Terrorism)

قرار می‌گیرند حتی علی‌رغم عدم حمایت آن‌ها از تروریست بسیار دشوار است، کشور عراق در سال ۲۰۰۴، لیبی در سال

۲۰۰۶ و کره شمالی در سال ۲۰۰۸ از این فهرست خارج شدند (Hanauer, ۲۰۱۵: ۸). این در حالی است که نام ایران از

سال ۱۹۸۴ و حتی پس از امضای برجام نیز در این فهرست باقی مانده است (Elrashidy, ۲۰۱۶: ۳۰).

^{۴۷}*jus cogens*.

^{۴۸}Most Favored Nation Clause (MFN).

^{۴۹}Consent.

روشن است. بر اساس کنوانسیون حقوق معاهدات (۱۹۶۹)، مقررات یک معاهده در صورتی برای دولت ثالث ایجاد تعهد می‌نماید که طرف‌های معاهده مصمم شوند تا از این طریق این تعهد را ایجاد نمایند و دولت ثالث نیز، صریحاً و به طور مکتوب آن را بپذیرد (Vienna Convention on the law of treaties ۱۹۶۹, art. ۳۵). پذیرش این مقرر در خصوص برجام مستلزم این است که ما این سند را به عنوان یک معاهده الزام آور بین‌المللی تلقی نماییم که در این موضوع، اتفاق‌نظری میان حقوقدانان وجود ندارد. با این حال، الزام به لغو تحریم‌ها از سوی دولت‌هایی که طرف مذاکرات هسته‌ای با ایران نبودند را می‌توان از قطعنامه ۲۲۳۱ شورای امنیت استخراج کرد. علاوه بر این که دولت‌های عضو سازمان ملل بر اساس منشور این سازمان مکلفند تا تصمیمات شورای امنیت را پذیرفته و اجرا نمایند (Charter of the United Nations, art. ۲۵) و این امر به صراحت در متن قطعنامه ۲۲۳۱ تصریح گردیده است ۲۰، (S/RES/۲۲۳۱ (۲۰۱۵)، July ۲۰۱۵, p. ۲). قطعنامه مزبور در بند ۲۶ خود از همه دولت‌ها _اعم از دولت‌های عضو یا غیر عضو سازمان ملل_ می‌خواهد تا در اجرای این قطعنامه با شورای امنیت همکاری نمایند. همچنین، در بند دیگری، از دولت‌های عضو سازمان ملل و سازمان‌های بین‌المللی و منطقه‌ای می‌خواهد تا اقدامات و تدابیر مناسب را در جهت اجرای برجام و این قطعنامه اتخاذ نمایند، July ۲۰۱۵، ۲۰ (S/RES/۲۲۳۱ (۲۰۱۵)).

(۲) para. با این حال، شورای امنیت در این خصوص از عبارت «فرا می‌خواند»^{۵۱} استفاده می‌کند که بار الزام‌آوری بسیار پایینی دارد.

۳.۳. آثار بازاعمال تحریم‌ها بر ایران

برخلاف اینکه برخی افراد، از روند بازاعمال تحریم‌ها به عنوان «مکانیسم ماشه»^{۵۱} یاد می‌کنند، اعمال تحریم‌های سابق، فوری و خودکار نخواهد بود. برای شروع بررسی بازاعمال تحریم‌ها در شورای امنیت یک فرآیند حداقل ۳۵ روزه باید طی شود (۱۵ روز مهلت برای کمیسیون مشترک، ۱۵ روز مهلت برای اقدام در سطح وزارتی و هیئت

^{۵۱} Calls upon.

^{۵۲} Trigger Mechanism.

سازوکار حل و فصل اختلاف ناشی از برجام و تعیین تکلیف تحریم‌های... ۲۷۷

مشورتی و ۵ روز برای بررسی نهایی کمیسیون مشترک) و از آن جایی که مهلت‌های ۱۵ روزه رسیدگی در کمیسیون مشترک و مذاکرات در سطح وزارتی با رضایت تمامی مشارکت‌کنندگان قابل تمدید است، امکان طولانی‌تر شدن این مهلت ۳۵ روزه نیز قابل تصور است. همچنین هر نقضی نمی‌تواند موجب آغاز فرآیند حل و فصل اختلاف ناشی از برجام گردد و تنها «نقض قابل توجه»^{۵۲} برجام در این خصوص مدنظر خواهد بود (Wilson, Tom. ۲۰۱۵: ۶).

در خصوص اثرگذاری تحریم‌هایی که به طور مجدد اعمال می‌شوند، چند نکته قابل ذکر است. بازاعمال تحریم‌ها نسبت به قراردادهای منعقد از سوی ایران یا موجودیت‌های ایرانی، مشمول قاعده «عطف به ماسبق نشدن»^{۵۳} خواهد شد (S/RES/۲۲۳۱ (۲۰۱۵), ۲۰ July ۲۰۱۵, para. ۱۴ and JCPOA, para. ۳۷). بنابراین دولت ایران می‌تواند با انعقاد موافقتنامه‌های متعدد طولانی مدت از آثار احتمالی تحریم‌های بازاعمال شده بکاهد. البته شرطی که در این خصوص ذکر شده است، تأمل‌برانگیز است. بدین ترتیب که این قراردادها در صورتی از بازاعمال تحریم‌ها تأثیر نمی‌پذیرند که مطابق با برجام و قطعنامه ۲۲۳۱ و قطعنامه‌های سابق شورای امنیت منعقد و اجرا شده باشند (S/RES/۲۲۳۱ (۲۰۱۵), ۲۰ July ۲۰۱۵, para. ۱۴). همچنین، بازاعمال قطعنامه‌های تحریمی شورای امنیت، لزوماً به این معنا نیست که اتحادیه اروپا در این مسیر با شورا همراه خواهد شد، با این توضیح که تحریم‌های اتحادیه اروپا آثار بسیار شدیدتری را نسبت به قطعنامه‌های شورا بر اقتصاد ایران وارد آورده بود (Joyner, Daniel H. ۲۰۱۵: ۶).

از آن جایی که دانش هسته‌ای در ایران بومی شده است، در صورت بازاعمال تحریم‌ها، ایران می‌تواند در مدت زمان کوتاهی به قابلیت‌های هسته‌ای سابق خود بازگردد. در واقع، شاید طرف‌های مذاکره توانسته باشند تعداد سانتریفیوژهای فعال یا میزان غنی‌سازی ایران را کاهش دهند، ولی بدون تردید دستاوردهای هسته‌ای که

^{۵۲} نقض قابل توجه، نه در برجام و نه در قطعنامه ۲۲۳۱ شورای امنیت سازمان ملل متحد تعریف نشده و مصادیق آن مشخص نشده است.

^{۵۳} Non retroactivity.

به واسطه‌ی علم و دانش هسته‌ای دانشمندان ایرانی حاصل گردیده است تا ابد در این سرزمین باقی خواهند ماند و علاوه بر اینکه این موارد در اندک زمانی قابل پیاده‌سازی است، دانش هسته‌ای حتی در زمان اجرای برجام نیز همواره در حال توسعه و پیشرفت خواهد بود. در واقع، آن فکری که این توانایی‌ها را ایجاد کرده، از ایران نرفته است و در بحث هسته‌ای ایران، نرم‌افزار مهم‌تر از سخت‌افزار است. با این حال، برخی از اقداماتی که ایران پس از اجرای برجام در خصوص فعالیت‌های هسته‌ای خود انجام خواهد داد از جمله اطلاعاتی که به آژانس می‌دهد، شاید قابل ترمیم و بازگشت نباشد.

۳.۴. قطعنامه ۲۲۳۱ شورای امنیت سازمان ملل متحد

پیش‌نویس قطعنامه تأییدکننده برجام، فردای روز تهیه برجام به شورای امنیت ارائه شد و پنج روز پس از ارائه، منجر به صدور قطعنامه ۲۲۳۱ از سوی شورا گردید. این قطعنامه در نخستین پاراگراف خود، پس از تأیید برجام، خواهان اجرای کامل برجام با کاربرد یک فعل با بار الزامی بالا^{۵۴} می‌شود، ۲۰ July ۲۰۱۵, (S/RES/۲۲۳۱ (۲۰۱۵) (para. ۱) و برخلاف سایر قسمت‌های قطعنامه، در این بند، هیچ شخصی مورد خطاب قرار نمی‌گیرد.^{۵۵} بنابراین، قطعنامه ۲۲۳۱ علاوه بر تصدیق برجام، اجرای برجام را نیز تأکید می‌نماید. خود قطعنامه، ۳۰ پاراگراف دارد و دارای دو ضمیمه است. ضمیمه نخست قطعنامه، متن کامل برجام است و ضمیمه دوم، بیانیه‌ای است که کشورهای ۱+۵ و اتحادیه اروپا صادر نموده‌اند. قطعنامه ۲۲۳۱ از تمامی دولت‌های عضو سازمان ملل، سازمان‌های بین‌المللی و منطقه‌ای درخواست می‌کند تا اقداماتی که در جهت اجرای برجام می‌تواند مناسب باشد را در پیش گیرند و از اقداماتی که اجرای تعهدات ناشی از برجام را با اختلال مواجه می‌کند، خودداری نمایند ۲۰ July (۲۰۱۵) (S/RES/۲۲۳۱). (۳) para. ۲۰۱۵

رویه اتخاذشده در این قطعنامه بسیار جالب‌توجه است. با این وجود که قطعنامه‌های تحریمی سابق در خصوص موضوع هسته‌ای ایران، همگی ذیل فصل هفتم

^{۵۴}Urge.

^{۵۵} به نظر می‌رسد که قطعنامه با عدم ذکر مخاطب این پاراگراف، جامعه بین‌المللی را مورد خطاب قرار می‌دهد و اجرای برجام را حتی از سازمان‌های بین‌المللی و دولت‌های غیرعضو سازمان ملل متحد نیز می‌خواهد.

سازوکار حل و فصل اختلاف ناشی از برجام و تعیین تکلیف تحریم‌های... ۲۷۹

منشور سازمان ملل صادر شده بودند، قطعنامه ۲۲۳۱ که به دنبال خاتمه بخشیدن به آن‌هاست، تنها به ماده ۲۵ منشور اشاره می‌کند July ۲۰, ۲۰۱۵, (S/RES/۲۲۳۱). (۲) p. ۲۰۱۵ بر اساس این ماده، اعضای سازمان ملل مکلفند که تصمیمات شورای امنیت را بپذیرند و اجرا نمایند. همچنین، شورای امنیت از ماده ۴۱ منشور اغلب برای اتخاذ سازوکارهای تنبیهی علیه دولت خاطی استفاده می‌کرد، اما در قطعنامه ۲۲۳۱، در ۱۰ بند برای متعهد نمودن شورا و اعضای آن، از ماده مزبور استفاده شده است.

قطعنامه ۲۲۳۱ تنها برجام را تکرار و تصدیق نمی‌کند، بلکه این قطعنامه، یک ضمیمه «ب» دارد که موجب شده است تا قطعنامه مطالبی فراتر از برجام را در بر داشته باشد. در ابتدای این ضمیمه ذکر شده است که دولت‌های ۱+۵ و اتحادیه اروپا به منظور افزایش شفافیت و ایجاد یک فضای مناسب برای اجرای کامل برجام، چنین قواعدی را مقرر نموده‌اند و این قواعد پس از دریافت گزارش آژانس بین‌المللی انرژی اتمی در تأیید این که ایران، اقدامات مذکور در بندهای ۱، ۱۵ تا ۱۱، ۱۵ ضمیمه V برجام را رعایت نموده است، به اجرا در خواهد آمد July ۲۰, ۲۰۱۵, (S/RES/۲۲۳۱). (۹۸) Annex B, p.

بر اساس ضمیمه «ب»، از ایران «درخواست می‌شود»^۶ که فعالیت‌های مربوط به «تکنولوژی موشک‌های بالستیک»^۷ خود که برای حمل سلاح‌های هسته‌ای طراحی شده‌اند را تا روز انتقال متوقف نماید July ۲۰, ۲۰۱۵, (S/RES/۲۲۳۱). (۳) Annex B, para. برخی از حقوقدانان معتقدند که استفاده از فعل "Calls Upon" در خصوص فعالیت‌های موشکی ایران در قطعنامه ۲۲۳۱ به جای افعالی که در قطعنامه‌های سابق شورای امنیت، تحریم برنامه موشکی ایران را مقرر می‌داشتند، نشانگر این است که از این چنین فعالیت‌هایی دیگر مشمول یک ممنوعیت حقوقی از سوی شورای امنیت نمی‌گردد و این امر، یک پیروزی قابل توجه برای ایران در برجام محسوب می‌شود (Joyner, ۲۰۱۶: ۲۴۱). در تأیید این نظر باید گفت علی‌رغم این که پاراگراف ۷ قطعنامه ۲۲۳۱ ذیل فصل هفتم منشور (ماده ۴۱) قرار دارد، بند «ب» همین ماده،

^۶ Calls Upon.

^۷ Ballistic Missile Technology.

تحریم برنامه موشکی ایران - بند ۳ ضمیمه «ب» - را صراحتاً از شمول الزام مذکور در صدر این ماده مستثنی کرده است. همچنین، تحریم‌های شورای امنیت در خصوص برنامه موشکی ایران، هشت سال پس از روز پذیرش برجام خاتمه خواهد یافت و پس از این تاریخ، تمامی دولت‌هایی که با اجازه شورای امنیت، در چنین فعالیت‌هایی مشارکت نمایند (۴) July ۲۰۱۵, Annex B, para. ۴, (۲۰۱۵) (S/RES/۲۲۳۱). با این حال، در شناسایی موشک‌های مشمول قطعنامه ۲۲۳۱ شورای امنیت، میان کشورها اتفاق‌نظری وجود ندارد. به عنوان مثال، پس از آزمایش موشک‌های قیام ۱ و شهاب ۳ از سوی ایران پس از انعقاد برجام (مارس ۲۰۱۶)، کشورهای بریتانیا، ایالات متحده، فرانسه و آلمان طی نامه‌ای به دبیرکل ملل متحد مدعی شدند آزمایش این موشک‌ها که توانایی حمل یک کلاهک جنگی ۵۰۰ کیلوگرمی را برای مسافت ۳۰۰ کیلومتر دارند، قطعنامه ۲۲۳۱ را نقض می‌کند، ولی دولت‌های روسیه و چین هم‌نظر با ایران این امر را انکار می‌کردند (عابدینی، ۱۳۹۵: ۱۲۶).

همچنین، در ضمیمه «ب» قطعنامه، از دولت‌ها درخواست می‌شود چنانچه اطلاعاتی مشعر بر «دلایل معقولی»^۸ وجود دارد که یک کشتی حامل اقلامی است که عرضه، فروش، انتقال یا صادرات آن‌ها بر خلاف مفاد برجام یا این بیانیه (ضمیمه «ب») است، با رضایت «دولت صاحب پرچم»^۹ کشتی در انجام بازرسی‌ها در دریای آزاد همکاری نمایند (۷) July ۲۰۱۵, Annex B, para. ۷, (۲۰۱۵) (S/RES/۲۲۳۱). همچنین، بیانیه از دولت‌ها می‌خواهد به غیر از افراد یا موجودیت‌های ایرانی که نامشان در «ضمیمه»^{۱۰} این قطعنامه آمده، به توقیف اموال سایر افرادی که اسامی آن‌ها در فهرست کمیته تحریم قطعنامه ۱۷۳۷ (۲۰۰۶) شورای امنیت آمده است،^{۱۱} ادامه دهند

^۸: Reasonable Grounds.

^۹: The Flag State.

^{۱۰}: Attachment.

^{۱۱}: شورای امنیت سازمان ملل متحد در هر موردی که تحریم‌ها را پیش‌بینی می‌نماید، یک کمیته مربوط به تحریم‌ها در آن خصوص تشکیل می‌دهد که این کمیته به شماره قطعنامه تحریمی در آن مورد نام‌گذاری می‌گردد و به امور مربوط به تحریم‌های وضع‌شده از جمله افزودن و حذف نام اشخاص مورد تحریم - در آن مورد خاص رسیدگی می‌نماید. کمیته مربوط به ایران، کمیته ۱۷۳۷ نام دارد که این کمیته هشت‌نفره بر اساس قطعنامه ۲۲۳۱ شورای امنیت به کار خود پایان داد (تاریخ بازدید از سایت: ۵ آذر ۱۳۹۶) (www.un.org/sc/suborg/en/sanctions/terminated-sanctions).

سازوکار حل و فصل اختلاف ناشی از برجام و تعیین تکلیف تحریم‌های... ۲۸۱

(S/RES/۲۲۳۱ (۲۰۱۵), ۲۰ July ۲۰۱۵, Annex B, para. ۶(c)) البته اجازه آزاد کردن این اموال در موارد ضروری از جمله مسائل درمانی یا اجرای آرای قضایی^{۶۲} بآ اجازه یا اطلاع شورای امنیت ممکن است (S/RES/۲۲۳۱ (۲۰۱۵), ۲۰ July ۲۰۱۵, Annex B, para. ۶(d)(۱-۵))

نکته جالب ضمیمه «ب» این است که در خصوص فعالیت‌های موشک‌های بالستیک ایران و تحریم‌های تسلیحاتی ایران که پیش از این مشمول ممنوعیت مطلق بود، دوره زمانی مشخص در نظر گرفته شده است.^{۶۳} بآ این حال، بازرسی از هواپیماها و کشتی‌های ایرانی دارای محموله‌های مشکوک برخلاف قطعنامه‌های قبلی (قطعنامه ۱۸۰۳، پاراگراف ۱۱) توسعه یافته است و علاوه بر بنادر، دریای آزاد و فرودگاه‌ها را با اجازه دولت صاحب پرچم نیز شامل شده است. نکته دیگر این است که کمیسیون مشترک می‌تواند به درخواست هر یک از مشارکت‌کنندگان در آن، دوره‌های زمانی که در ضمیمه «ب» آمده است را مورد بررسی مجدد قرار دهد و بر اساس نتیجه حاصله از توافق جمعی، توصیه‌هایی را به شورای امنیت بنماید (S/RES/۲۲۳۱ (۲۰۱۵), ۲۰ July ۲۰۱۵, Annex B, para. ۷)

سؤالی که مطرح می‌شود این است که آیا نقض ضمیمه «ب» قطعنامه ۲۲۳۱ شورای امنیت مشمول سازوکار حل و فصل اختلافات ناشی از برجام می‌گردد یا خیر؟ نقض این قسمت از قطعنامه، مشمول سیستم بازگشت‌پذیری قطعنامه‌های تحریمی نمی‌گردد، چون در برجام به هیچ‌وجه سخن از فعالیت‌های موشکی و مسائلی از این دست به میان نیامده است؛ بنابراین اگر مفاد ضمیمه مزبور نقض گردد، فرآیند نقض قطعنامه شورای امنیت در سازمان ملل باید دنبال گردد و قطعنامه جدیدی به این منظور

واقع، کمیته تحریم ۱۷۳۷ به وسیله کمیسیون مشترک پیش‌بینی شده در برجام جایگزین شد، ولی تا روز اجرای برجام وظایف نظارتی برای کمیته وجود دارد که تنها محدود به بندهای ۲۱ و ۲۳ قطعنامه ۲۲۳۱ است و بدیهی است که با لغو تحریم‌ها در این تاریخ، حیات کمیته بی‌معنا است (عابدینی و شارق، ۱۳۹۵: ۱۶۳-۱۶۷).

^{۶۲} البته این آراء صرفاً باید به ضرر این افراد و قبل از صدور قطعنامه ۱۷۳۷ (۲۰۰۶) شورای امنیت صادر شده باشد.

^{۶۳} در مذاکرات مربوط به برجام، همواره طرف‌های مذاکره اذعان می‌کردند که در این مذاکرات تنها مسائل مربوط به برنامه هسته‌ای ایران و تحریم‌های مرتبط با آن مورد مذاکره خواهد بود و حتی در بیانیه مشترکی که حدود سه ماه قبل از برجام (دوم آوریل ۲۰۱۵) به وسیله خانم موگرینی (Federica Mogherini) و آقای ظریف قرائت شد، تصریح شد که تحریم‌های موشکی ایران و واردات و صادرات اسلحه سر جای خود باقی خواهند ماند (Katzman and Kerr, ۲۰۱۶: ۲۰).

صادر گردد که طبیعتاً در روند صدور، امکان وتو وجود خواهد داشت (عبداللهی، ۱۳۹۴). حتی رویه دولت‌های طرف برجام نیز این پاسخ را تأیید می‌کند. علاوه بر اینکه آقای جان کری اعلام کرده است نقض ضمیمه «ب» قطعنامه ۲۲۳۱ شورای امنیت، هیچ ارتباطی به برجام ندارد، هنگامی که ۱۱ شخص و موجودیت ایرانی به واسطه برنامه موشک‌های بالستیک ایران در فردای روز اجرای برجام (۱۷ ژانویه) از سوی دولت آمریکا مورد تحریم قرار گرفتند، دولت ایران این اقدام را به منزله نقض برجام اعلام نکرد و صرفاً با محکوم کردن این اقدام و تأثیرگذار خواندن آن بر اجرای برجام، آمریکا را تهدید به پاسخ مناسب کرد و اعلام کرد که فعالیت‌های موشکی خود را با سرعت بیشتری پیگیری خواهد نمود (Einhorn and Nephew, ۲۰۱۶: ۱۵).

۴. نتیجه‌گیری

مهم‌ترین دستاورد ایران در برجام این است که بر اساس این سند، ایران توانایی هسته‌ای خود در خصوص غنی‌سازی اورانیوم را بر خلاف قطعنامه‌های سابق شورای امنیت سازمان ملل در خصوص برنامه هسته‌ای که تعلیق آن را مقرر کرده بودند، حفظ خواهد کرد و در حالی که اکثر محدودیت‌های پذیرفته شده بر فعالیت‌های هسته‌ای ایران، موقتی هستند و پس از دوره‌های زمانی ۸، ۱۰ یا ۱۵ ساله به طور کامل از بین می‌روند، مفاد قطعنامه‌های تحریمی شورای امنیت علیه ایران که در روز اجرای برجام به صورت معلق و غیرقابل اجرا در می‌آیند، ۱۰ سال پس از روز پذیرش برجام برای ابد لغو خواهند شد. همچنین تقریباً تمام تحریم‌های هسته‌ای اتحادیه اروپا و ایالات متحده آمریکا در روز اجرای برجام خاتمه خواهند یافت. سازوکار حل و فصل اختلاف ناشی از برجام با پیش‌بینی لایه‌های مختلفی همچون کمیسیون مشترک، اقدام در سطح وزرا، هیئت مشورتی و شورای امنیت سازمان ملل متحد، امکان مراجعه مقدماتی به شورای امنیت را ناممکن می‌کند؛ یعنی هیچ دولتی نمی‌تواند به صرف عناد با نظام جمهوری اسلامی ایران، نقض برجام یا مسئله هسته‌ای ایران را به آسانی در شورای امنیت مطرح کند و لزوماً باید سازوکار حل و فصل اختلاف در برجام را طی کند.

همچنین، پیش‌بینی سازوکار حل و فصل اختلاف ناشی از برجام مانع توسل هر یک از طرف‌های آن به اقداماتی همچون «خودیاری»^۴ می‌گردد.

با این حال، در مدتی که تحریم‌های هسته‌ای شورای امنیت در حالت تعلیق هستند، فرآیند پیش‌بینی‌شده در خصوص بازگشت‌پذیری آن‌ها می‌تواند حتی با بهانه‌ای واهی فعال گردد و این سازوکار قابل انتقاد می‌تواند تمامی دستاوردهای چندین ساله را به یکباره از بین ببرد. در واقع، شاید این سازوکار که از آن به عنوان مکانیسم ماشه یاد می‌کنند، نتواند اثر فوری ایجاد کند، ولی در صورت به جریان افتادن، به صورت خودکار عمل خواهد کرد و هر یک از طرف‌های برجام که خواستار پایان دادن به آن است، می‌تواند به آسانی به آن خاتمه دهد. با این وجود، در خصوص پایداری و دوام این توافق هسته‌ای (برجام) باید گفت که به نظر می‌رسد مسائلی از جمله قابلیت‌های بالای هسته‌ای ایران و بومی بودن دانش هسته‌ای ایران از یک طرف و تحریم‌های کم‌وبیش مشکل‌آفرین از سوی دیگر که از عوامل اصلی انعقاد توافق هسته‌ای بودند، موجبات دوام این توافق را فراهم خواهند ساخت. همچنین، بازگشت‌پذیری تنها در خصوص قطعنامه‌های تحریمی سابق شورای امنیت پیش‌بینی شده است نه تحریم‌های اتحادیه اروپا و ممکن است که در صورت بازاعمال قطعنامه‌های تحریمی شورا، اتحادیه اروپا با شورا در این راه همراه نشود. به علاوه، همین بازگشت‌پذیری نیز تنها تا ۱۰ سال پس از روز پذیرش برجام ممکن است و پس از این تاریخ، پرونده هسته‌ای ایران از دستور کار شورای امنیت خارج می‌شود. پس از این تاریخ، مطرح کردن موضوع هسته‌ای ایران در شورای امنیت، نیازمند طی کردن مجدد تمام مسیرهایی است که از سال ۲۰۰۶ در شورای امنیت در مورد ایران انجام شده بود و طبیعتاً در این مسیر، امکان وتوی برخی از اعضای دائم شورای امنیت از جمله دولت‌های روسیه و چین وجود خواهد داشت.

^۴ Self-Help.

منابع

الف. فارسی

- عابدینی، عبدالله (۱۳۹۵). «مقایسه تحریم تسلیحاتی علیه ایران در قطعنامه ۲۲۳۱ و قطعنامه‌های پیش از آن»، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال ۱۹، شماره ۲، صص ۱۰۷-۱۲۹.
- عابدینی، عبدالله و شارق، زهراسادات (۱۳۹۵). «ارتباط میان کمیته تحریم ۱۷۳۷ و کمیسیون مشترک در پرتو اجرای برجام»، فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، سال ۱۸، شماره ۵۳، صص ۱۴۹-۱۷۱.
- عبداللهی، محسن (۱۳۹۴). نشست تخصصی واکاوی سازوکار تحریم‌ها و مکانیزم حل و فصل اختلاف در برجام، مکان: سازمان بسیج حقوقدانان (تهران)، بیست و هفتم مرداد ۱۳۹۴.
- عسکری، پوریا (۱۳۹۵). تقریرات درس تحلیل عملکرد بین‌المللی دولت‌ها و وقایع بین‌المللی روز، دکتری حقوق بین‌الملل عمومی دانشگاه علامه طباطبائی.
- فتاحی زفرقندی، علی (۱۳۹۴). بررسی ابعاد حقوقی برجام در نظام جمهوری اسلامی ایران، تهران: پژوهشکده شورای نگهبان.

ب. لاتین

- Charter of the United Nations.**
Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA), Vienna, ۱۴ July ۲۰۱۵.
 Cordesman, Anthony H. (۲۰۱۵), “The Iran Nuclear Agreement: The Need for a Full U.S. Implementation plan”, Center for Strategic & International Studies, available in <https://www.csis.org/analysis/iran-nuclear-agreement-need-full-us-implementation-plan> (accessed November ۲۶, ۲۰۱۷), pp. ۱-۱۳.
 Einhorn, Robert and Nephew, Richard. (۲۰۱۶), “The Iran Nuclear Deal: Prelude to Proliferation in the Middle East?”, **Foreign Policy at Brookings (Arms Control and Non-Proliferation Series)**, Paper. ۱۱, pp. ۱-۶۱.

- Elrashidy, Hala Ahmed. (۲۰۱۶), "The Iranian Nuclear Agreement from a Legal Perspective", <http://platform.almanhal.com/Article/Preview.aspx?ID=۷۳۴۸۶> (accessed November ۲۶, ۲۰۱۷), pp. ۱-۳۷.
- Farhidi, Faraz and Madani, Kaveh. (۲۰۱۵), "A Game Theoretic Analysis of the Conflict over Iran's Nuclear Program," presented to ۲۰۱۵ **IEEE International Conference on Systems, Man, and Cybernetics (SMC)**, pp. ۱-۶.
- Galbraith, Jean. (۲۰۱۵), "Ending Security Council Resolutions", **American Journal of International Law**, Vol. ۱۰۹, Issue. ۴, pp. ۸۰۶-۸۲۸.
- Galbraith, Jean. (۲۰۱۵), "The Security Council Resolution on the Iran Deal—A Way around the "Reverse Veto", <http://opiniojuris.org/۲۰۱۵/۰۷/۲۳/guest-post-the-security-council-resolution-on-the-iran-deal-a-way-around-the-reverse-veto> (accessed November ۲۶, ۲۰۱۷), pp. ۱-۲.
- Hanauer, Larry. (۲۰۱۵), "Congress's Role in Implementing a Nuclear Agreement," Expert insights on a timely policy issue, available in <https://www.rand.org/pubs/perspectives/PE۱۳۹.html> (accessed November ۲۶, ۲۰۱۷), pp. ۱-۳۵.
- Iran-IAEA Roadmap on Possible Military Dimension (PMD)**, ۲۰ July ۲۰۱۵.
- Iranian Transactions and Sanctions Regulations**, Office of Foreign Assets Control ۳۱ C.F.R. Part ۵۶۰ and Appendix A to Chapter V, January ۲۱, ۲۰۱۶.
- Iranian Transactions and Sanctions Regulations**, Office of Foreign Assets Control ۳۱ C.F.R. Part ۵۶۰, January ۱۶, ۲۰۱۶.
- Joyner, Daniel H. (۲۰۱۶), **Iran's Nuclear Program and International Law: From Confrontation to Accord**, New York: Oxford University Press.
- Joyner, Daniel H. (۲۰۱۶), "Iran's Nuclear Program and International Law: From Confrontation to Accord," <http://opiniojuris.org/۲۰۱۶/۰۹/۲۶> (accessed November ۲۶, ۲۰۱۷), pp. ۱-۲.
- Joyner, Daniel H. (۲۰۱۵), "Security Council Resolution ۲۲۳۱ and the Joint Comprehensive Plan of Action on Iran's Nuclear Program," <http://www.ejiltalk.org/security-council-resolution-۲۲۳۱-and-the-joint-comprehensive-plan-of-action-on-irans-nuclear-program> (accessed November ۲۶, ۲۰۱۷), pp. ۱-۲.
- Joyner, Daniel H. (۲۰۱۵), "Much, Much More on the JCPOA," <http://www.armscontrolaw.com/۲۰۱۵/۰۷/۱۵/much-much-more-on-the-jcpoa> (accessed November ۲۶, ۲۰۱۷), pp. ۱-۷.

- Ku, Julian. (۲۰۱۵), "Those "Snap-Back" Sanctions in the Iran Deal Have a Pretty Big Loophole," <http://opiniojuris.org/۲۰۱۵/۰۷/۱۴/those-snap-back-sanctions-in-the-iran-deal-have-a-pretty-big-loophole> (accessed November ۲۶, ۲۰۱۷), pp. ۱-۲.
- Litwak, Robert. (۲۰۱۵), **Iran's Nuclear Chess: After the Deal**, Wodrow Wilson International Center for Scholars.
- Mardani, Nader and Hooshmand, Mohammad Mehdi. (۲۰۱۶), "JCPOA; A Dialectical Paradigm of Treaty and Other International Instruments", **Journal of Politics and Law**, Vol. ۹, No. ۳, pp. ۷۰-۸۴.
- Moarefy, Sahand. (۲۰۱۶), "Partially Unwinding Sanctions: The Problematic Construct of Sanctions Relief in the JCPOA", SSRN Electronic Journal, available in https://papers.ssrn.com/sol۳/papers.cfm?abstract_id=۲۷۷۷۰۳۵, p. ۱-۴۲.
- Phillips, James. (۲۰۱۶), "The Dangerous Regional Implications of the Iran Nuclear Agreement", **Backgrounder**, No. ۳۱۲۴, pp. ۲-۱۶.
- Piotrowski, Marcin Andrzej. (۲۰۱۵), "Effects of the P۵+۱ Nuclear Deal with Iran", **Polski Instytut Spraw Miedzynarodowych (PISM)**, No. ۷۴ (۸۰۶), pp. ۱-۲.
- S/RES/۲۲۳۱ (۲۰۱۵), ۲۰ July ۲۰۱۵.**
- S/RES/۱۳۴۳, Mar. ۷, ۲۰۰۱.**
- S/RES/۱۲۶۷, Oct. ۱۵, ۱۹۹۹.**
- S/RES/۱۰۲۱, Nov. ۲۲, ۱۹۹۵.**
- Shakarian, Paulo. (۲۰۱۱), "Stuxnet: Cyberwar Revolution in Military Affairs," <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/stuxnet-cyberwar-revolution-in-military-affairs> (accessed November ۲۶, ۲۰۱۷), pp. ۱-۱۰.
- The Additional Protocol to its Comprehensive Safeguards Agreement (۱۹۹۹)**
- Verification and Monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of **United Nations Security Council Resolution ۲۲۳۱ (۲۰۱۵)**, GOV/INF/۲۰۱۶/۱, ۱۶ January ۲۰۱۶.
- Vienna Convention on the Law of Treaties (۱۹۶۹)**
- Visa Waiver Program Improvement and Terrorist Travel Prevention Act of ۲۰۱۵ of U.S.A.**
- Wilson, Tom. (۲۰۱۵), "A Flawed Deal: An Assessment of the Iranian Nuclear Agreement", **Centre for the New Middle East**, Policy Paper No. ۵, available in : <http://henryjacksonsociety.org/۲۰۱۵/۰۹/۰۱/a-flawed-deal-an-assessment-of-the-iranian-nuclear-agreement> (accessed November ۲۶, ۲۰۱۷), pp. ۱-۱۱.